

A MAGYARORSZÁGI TELEPÜLÉSEK NÉPESSÉGSZÁM-VÁLTOZÁS SZERINTI TÍPUSAI 1910-2011 KÖZÖTT

*POPULATION CHANGE TYPES OF THE HUNGARIAN SETTLEMENTS
BETWEEN 1910 AND 2011*

BAJMÓCY PÉTER*

Abstract

The last century population change tendencies of the Hungarian settlements depend on a lot of things. Some of them are the next: temporal and regional differences of natural increase, the stages of urbanization process (urbanization, suburbanization), the spontaneous and forced elements of international migration, the inner migration and the changes of economic structure. There are individual ways of population change of settlements, but the population size, the urbanization stages and the settlement type are really important and dominant factors. On the other hand we can hardly see any continuous regional groups of settlements with the same population change trends. We used mathematical and statistical methods in our research and for the settlement types we used cluster analysis. The elements of the cluster analysis was the population change data of settlements by the different periods (1910-1949, 1949-1970, 1970-1990, 1990-2011).

Keywords: hungarian settlements, population change types

1. Bevezetés

A 20-21. század népesedési folyamatai jól ismertek hazánkban, mind országos, mind települési szinten (Tóth 1977, Beluszky–Sikos T 1982, Bajmócy 1999, Bajmócy–Balogh 2002, Beluszky 2004, Beluszky–Sikos T 2007, Bajmócy 2010, Bajmócy et al 2012). Ismertek az alapvető típusok is, a nagyvárosok, az aprófalvak, a periférikus települések vagy a szocialista városok népesedési trendjei. Szintén ismerjük a legtöbb meghatározó faktort is. A települések népesedési trendjeit meghatározzák egyrészt a természetes szaporodás időbeli és térbeli különbségei, az 1980-ig különböző intenzitással zajló természetes szaporodás, illetve az azóta tartó fogyás. A települések mérete, fekvése, etnikai összetétele jelentősen befolyásolja a természetes népmozgalom általá-

---

* Dr. Bajmócy Péter, egyetemi docens, szegedi tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

nos trendjeit. A migrációs trendek elsősorban a 20. század második felétől módosítják e folyamatokat, bár előtte is volt szerepük, különösen a nagyvárosok folyamatait tekintve. A legjelentősebb, a migrációval összefüggő folyamatok az urbanizáció különböző szakaszai voltak az elmúlt hatvan-hetven évben, először az urbanizáció, majd 1990 után a szuburbanizáció. Mindkét folyamat szinte kizárólagosan határozta meg a vándorlási trendeket az adott időszakokban, mellettük más folyamatok jelentősége igen korlátozott volt. Egyes időszakokban, különösen a két világháború idején és az azt követő periódusokban a nemzetközi migráció spontán és kényszerített elemei is komoly tényezőként jelentek meg egyes településcsoportoknál (szerb, német, szlovák, zsidó népesség, nagyvárosok, határon túli magyarok betelepítése). A további belső vándorlások elsősorban a gazdasági szerkezet átalakulásán keresztül hatottak. Az agrárterületekről elvándorlás figyelhető meg szinte az egész vizsgált időszakban, az iparvidékek felfutása és hanyatlása is jelentős népességmozgásokkal járt (ipari tengely, szocialista falvak, városok, mai modern ipari területek). A szolgáltatások koncentrációja is számottevő népességmozgásokkal járt (nagyvárosok, turizmus, közlekedés). Mindezek a hatások jellegüktől, méretüktől, fekvésüktől, a népességük szerkezetétől függően eltérő módon hatottak az egyes településekre. Mégis, létezik-e valamilyen szabályszerűség-e tekintetben, települési szinten? Vajon egyedi utak jellemzőek-e, vagy nagyobb, homogén csoportok állíthatók fel? Jelen tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ, s nem titkolt szándékkal a megoldás módszertani problémája, problémái is kiemelt szerephez jutnak.

2. Adatbázis, módszertan

A kutatás során egyszerű matematikai-statisztikai módszereket használtunk fel. Az alapgondolat a népesedési trendek szerinti településtípusok létrehozása klaszteranalízis segítségével. A klaszterezés alapját az egyes időintervallumok népességszám-változási értékei adják, azaz nem különböző típusú adatokat használtunk fel a klaszterek létrehozására, ahogy az általában szokásos, hanem ugyanolyan típusú adatokat, ám különböző időintervallumokra (Beluszky – Sikos T 1982, Bajmócy – Balogh 2002). Az 1910-2011 közötti időszakot négy részre osztottuk, némileg szubjektív módon, az alapján, hogy a legfőbb belső migrációs folyamatok hogyan alakultak. Mindehhez a települések jelenlegi közigazgatási területét vettük figyelembe és a népszámlálási népességszámokat (jelenlévő, illetve lakónépesség) használtuk. Az általunk meghatározott időintervallumok a következők: 1910-1949, 1949-1970, 1970-1990, 1990-2011.

A kutatáshoz a jelenlegi 3154, közigazgatásilag önálló település adatait vettük figyelembe. Ehhez áll rendelkezésre a legszélesebb és a legkönnyebben hozzáférhető adatbázis, ugyanakkor nem feltétlenül ez a lehető legmegfelelőbb területi keret e kérdéskör vizsgálatához. Mivel az elmúlt évszázadban számos közigazgatási változás volt Magyarországon, települési szinten (települések összevonása, kisebb falvak nagyobbakhoz csatolása, települési önállósodások), így a jelenlegi közigazgatási területeken belül gyakran eltérő múltú, eltérő fejlődési úton keresztülmenő egységek is vannak. A nagyvárosokhoz csatolt falvak inkább a szuburbán településekkel mutatnak hasonló utakat, mint a nagyvárosokkal, egyes aprófalvak szinte teljesen elvesztették népességüket, ám mivel megszűnt az önállóságuk, így a nagyobb „anyatelepülések” adatait rontják. Még összetettebb lenne a folyamat, ha a települések egyéb belterületeit, illetve külterületeit is külön vizsgálnánk. Ilyen adatbázis létrehozása azonban szinte lehetetlen lenne (a közigazgatásilag egykor önálló aprófalvakra történt már kísérlet Makra Zsófia tollából, mely azonban jelenleg még megjelenés alatt áll), s a települések létrejötte és megszűnése olyan mértékű, amely lehetetlenné tenné a klaszterek létrehozását. Így vizsgálatunkba sem az önállóságukat elvesztett települések, sem pedig a közigazgatásilag nem önálló településrészek (egyéb belterületek, külterületek) nem kerültek bele.

A legegyszerűbb megoldásnak az bizonyult, hogy a négy időszakra minden egyes településre kiszámoltuk, hány százalékkal változott a népességszám, s ezen négy adatra alkalmaztuk a klaszteranalízist. Számos próbálkozás után kiderült, hogy ez a módszer nem működik. Egyrészt a túlzottan szórt az adatok miatt, különösen az extrém gyors népességnövekedés esetében (újjonnan létrejött települések, szocialista városok, stb.), másrészt pedig azért, mert a nagy szórás miatt az átlaghoz közeli értékek között a módszer nem tudott differenciálni, miközben egy-egy extrém település minden esetben külön klasztert alkotott, akkor is, ha egyébként a népesedési útja teljesen hasonló, csak épp szélsőségesebb volt másoknál. Így meg kellett oldani a szélsőségek csökkentését, de úgy, hogy az adatok eredeti eltérései minél nagyobb része megmaradjanak az új beosztásnál. Így az egyszerű rang-módszer sem vált be, hiszen azzal az egyes kategóriák nagyon nagy mértékben generalizálnak. Mindezen kudarcok óva intenek attól is, hogy a teljes településállományra készülő klaszteranalízisek eredményeit teljes mértékben fenntartás nélkül kezeljük.

Így végül egy kissé összetett, kombinált módszer bizonyult célravezetőnek jelen kutatást tekintve. Ebben kombináltuk a rang szerinti kategorizálást és a nyers adatok szerinti csoportosítást. A településeket az adott időszak népességszám változási aránya alapján csökkenő sorrendbe rendeztük, majd

minden település kétféle pontértéket kapott. Az első esetben húsz egyenlő elemszámú egységre osztottuk a településeket, a legmagasabb értékkel rendelkező huszad 20, a következő 19 pontot kapott, a legalacsonyabb népességszám változási aránnyal rendelkező települések pedig 1 pontot kaptak. A másik pontozás során viszont figyelembe vettük a pontos értékeket is, mind a négy időpontra egy egységes rendszert, beosztást alkalmazva. Ha egy település népességszám változása több mint 300%-os növekedést jelez egy adott intervallumban, akkor 20, ha 200-300 közötti, akkor 19 pontot kapott és így tovább (1. táblázat). A szélsőséges értékek esetében szélesebb, a nullához közeli értékek esetében szűkebb intervallumokat alkottunk, hiszen mondjuk egy 4%-os növekedés és 4%-os csökkenés között jelentős az eltérés, addig egy 106 vagy 114%-os növekedés szinte ugyanaz. Ennél a beosztásnál 12 kategória került kialakításra a növekvő, 8 a fogyó népességű településekre mindkét esetben ugyanazokat a kategóriahatárokat alkalmazva.

1. táblázat: Az időszakonkénti népességszám-változási kategóriák pontértékei (második pontozás)

Table 1. Points for the population change categories by periods (second point system)

Pont	Tól (%)	Ig (%)
20	300	
19	200	300
18	100	200
17	80	100
16	60	80
15	40	60
14	30	40
13	20	30
12	10	20
11	5	10
10	2,5	5
9	0	2,5
8	-2,5	0
7	-5	-2,5
6	-10	-5
5	-20	-10
4	-30	-20
3	-40	-30
2	-60	-40
1		-60

Forrás: saját számítás

Az első beosztásnál a növekvő és csökkenő népességű kategóriák száma attól függ, hogy összességében hány ilyen település volt az adott időintervallumban. Így végül minden egyes időintervallumra minden település két pontértéket kapott 1-20 között, e két pontértéket adtuk össze, így kaptuk meg a település népességszám-változási pontértékét. E beosztásnál a szélsőséges értékek kissé el lettek simítva, ugyanakkor megmaradt a különbség az egyes nagyságrendi eltérések között is. Az adott intervallumban az elképzelhető legmagasabb pontszám 40, a legalacsonyabb 2, de természetesen nem minden időintervallumban vannak ennyire szélsőséges települések. A klaszteranalízis e pontértékek felhasználásával számítottott.

A munka során Excel és SPSS és Mapinfo programokat használtunk, a klaszteranalízis esetében egy 10 klaszteres K-közép eljárás bizonyult a legmegfelelőbbnek.

3. A népességszám-változási klaszterek legfőbb jellemzői

A klaszteranalízis során tíz népességszám-változási csoport adódott. A csoportok közötti különbségek relatíve markánsak és érdekes módon mindegyik csoport viszonylag nagyszámú (200-500) település tartalmaz (2. táblázat). Az egyes klaszterek között vannak olyanok, amelyek zömmel az átlag feletti népességszám-változással rendelkező településeket tartalmaznak (1., 2. klaszter) és vannak olyanok, melyek esetében a mutatók zömmel átlag alattiak (7., 9., 10. klaszter). Az 5. és 8. klaszter esetében csak az 1910-1949 közötti időszak trendjei térnek el a többitől, a 3. és 4. klaszter esetében pedig a kezdeti növekedést gyors fogyás váltotta fel. A 6. klaszter településeiben a vizsgált időszak elején és végén volt gyors növekedés, a köztes periódusban fogyás-stagnálás volt megfigyelhető. A hazai településföldrajzban szokás a klasztereknek nevet adni, azonban jelen esetben ennek nem láttuk sem értelmét, sem szükségét, hiszen olyan neveket adhattunk volna csak, hogy „1910-1990 között átlag feletti, majd 1990-2011 között átlagos népességszám változási trendekkel rendelkező települések klasztere” (1. klaszter), mely semmivel sem könnyítette volna meg a megértést. Így a klaszterek legfőbb adatait a 2. táblázatban foglaltuk össze, a táblázatban szereplő pontértékek a korábban ismertetett metodikájú, 2-40 közötti népességszám-változási pontszámok átlagértékei. 25 felett jelöltük az átlagnál kedvezőbb, 15 alatt a kedvezőtlenebb értékű település csoportokat.

A végig átlagos, vagy átlag feletti klaszterek közül (1. és 2. klaszter) a 1. klaszterbe tartozik arányaiban a legtöbb város, ide tartozik a közép és nagyvárosok zöme. 1990-ig mindig lényegesen az átlag felett növekednek, 1949-1970 és 1970-1990 között e klaszter népességnövekedése a legnagyobb. 1990 utána

népességnövekedési ütem átlagos, sok ide tartozó település népessége fogyásnak indult. A városok mellett Miskolc környékén csoportosulnak nagyobb számban a klaszter települései. A 2. klaszter csaknem 300 települése minden időintervallumban átlag feletti növekedési ütemmel rendelkezik, 1990 után ezen csoport dinamikája a legnagyobb. Nyíregyháza, Kecskemét, a Budapesti Agglomeráció zöme és a legdinamikusabb vidéki szuburbán települések tartoznak ide, valamint a Balaton-part számos városa, községe (1. ábra). Érdekes, hogy bár a legdinamikusabb településekről van szó napjainkban, de a jelenlegi népességszám-változási trendjeik nem sokkal múlják felül az előző időszakét, vagyis az ide tartozó szuburbán településeknél a népességnövekedés nem új jelenség 1990 után.

2. táblázat: A klaszterek legfőbb adatai a népességszám-változás mértéke alapján

Table 2. Main data of clusters of Hungaria settlements by population change

	Cluster									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1910-1949	26,5	30,8	31,1	27,5	26,4	25,3	12,7	13,1	10,8	11,3
1949-1970	30,4	30,1	27,6	14,8	9,8	15,1	20,0	25,6	8,3	11,2
1970-1990	28,1	27,1	14,9	19,9	8,2	13,9	15,4	24,3	8,4	12,7
1990-2011	17,4	30,6	16,6	16,4	9,0	26,1	13,0	29,3	8,4	24,5
Települések száma	236	291	258	348	444	276	294	218	552	237

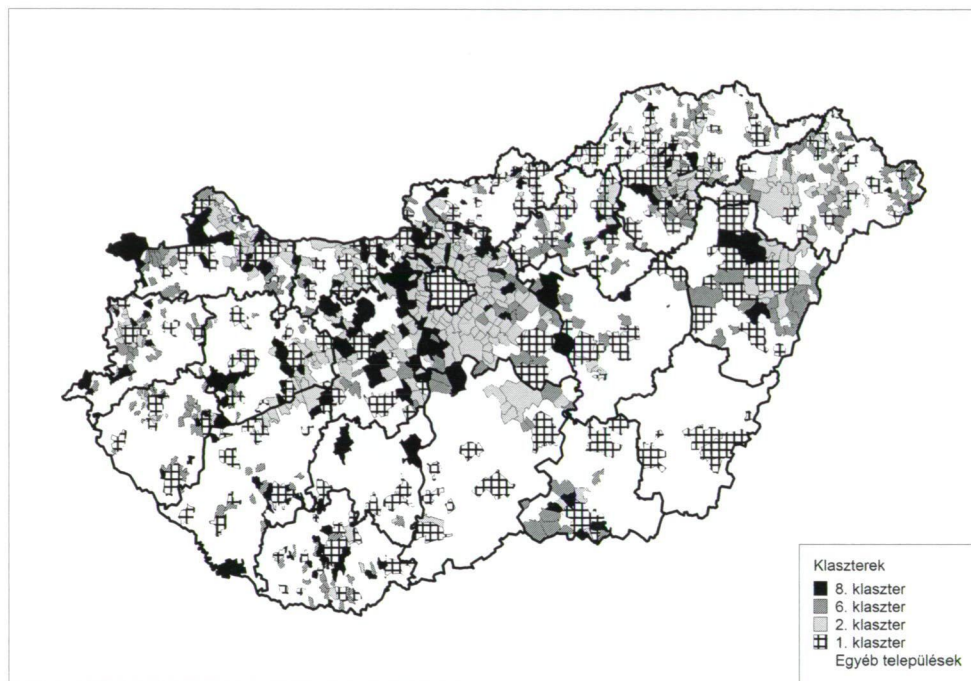
Szürke háttérrel jelölve a leggyorsabban növvő (25 pont feletti), vastag betűvel szedve a leglassabban növvő (leginkább fogyó, 15 pont alatti) település-csoportok

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Napjainkban két további dinamikus klasztert találunk (6. és 8.), melyek esetében azonban a korábbi évtizedek trendjei igencsak vegyesek. A 8. klaszter alig 200 elemet tartalmaz, a két világháború között igencsak gyenge dinamikával, majd utána átlag feletti értékekkel. Különösen kiemelkedő az ide tartozó települések dinamikája 1990 után. A Budapesti Agglomeráció budai oldalán, Fejér megye északi részén és általában a Dunántúlon találhatunk ide tartozó településeket, többek között Pécs, Kaposvár és Sopron szuburbán zónájában. Az egyetlen ide tartozó nagyvárosunk Sopron. A 6. klaszter települési 1910-1949 és 1990-2011 között mutattak dinamikát, a szocializmus év-

tizedei alatt gyorsan fogyott a népességszámuk. Különböző jellegű települések tartoznak ide, így szuburbán falvak Nagykanizsa, Zalaegerszeg és Szombathely környékén és a Budapesti agglomeráció peremén, tanyás települések Szeged közelében, vagy periférikus, részben romák által is lakott falvak Biharban, Borsodban és leginkább Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

1. ábra: A települések népességszám-változás szerinti klaszterei, I.
Figure 1. Cluster of settlements by poulation change, I.

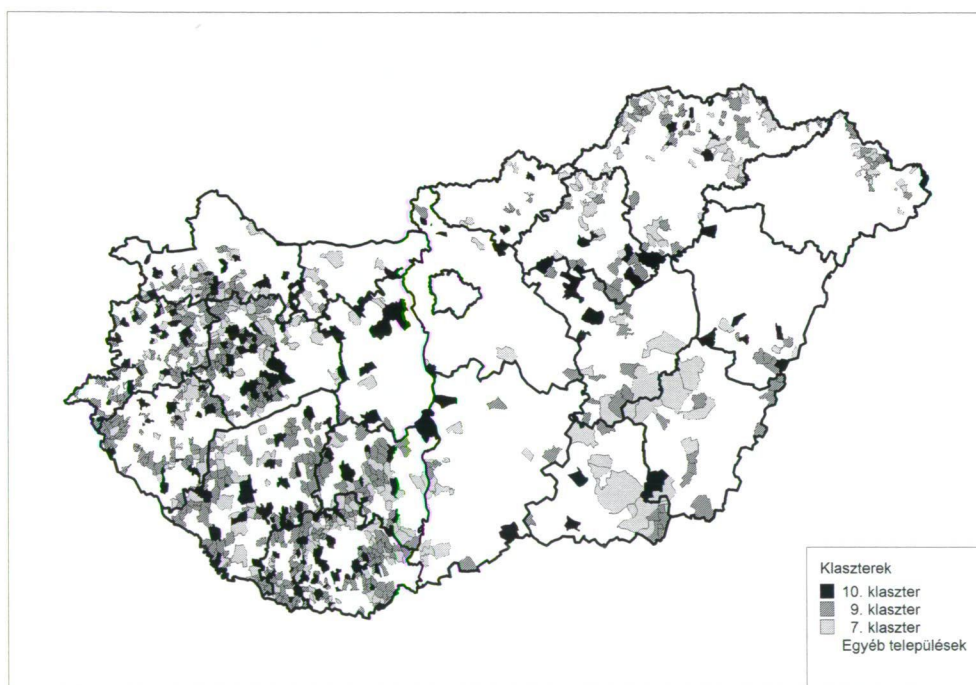
Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Három olyan klasztert (7., 9., 10.) találunk, amelyek települései sohasem tartoztak a dinamikusak közé, sőt leginkább átlag alatti népességszám-változási mutatókkal rendelkeztek. A 9. klaszterbe tartozik a legtöbb település (552), e falvak minden esetben átlag alatti dinamikával rendelkeznek, sőt az 1970-1990 közötti intervallumtól eltekintve mindig a legrosszabb értékkel bírnak. Leginkább aprófalvak tartoznak ide, elsősorban a Dunántúlról. A legtöbb, az elnéptelenedés szélére sodródott aprófalu e klaszter tagja. Kelet-Bárányában, a Zselicben, a Tolnai-Hegyháton, a Hetésben és Sümeg környékén ez az uralkodó típus (2. ábra). A 10. klaszter-települései sokban hasonlítanak az előzőhöz, azonban napjainkban (1990 után) átlagos-átlag feletti népességnövekedési értékekkel rendelkeznek. Csaknem 250 apró és kisfalu tartozik

ide, Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém és Fejér kistalvas, újonnan dinamizálódott térségei, valamint Baranya és Somogy sok települése, részben a pécsi szuburbán térség peremein, részben a perifériákon. A Dunától keletre igen ritka típus. A 7. klaszter települési épp ellentétes módon 1910-1949 és 1990-2011 között rendelkeznek átlag alatti értékekkel, a szocializmus alatt átlagosnak mondhatók. Elszórtan helyezkednek el Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék periférikus területein, a Tiszántúl déli felében és a Dél-Dunántúl megyéiben. A nagyobb településink közül Hódmezővásárhely, Makó, Csongrád, Szarvas vagy Mezőtúr is ide tartozik.

2. ábra: A települések népességszám-változás szerinti klaszterei, II.
Figure 2. Cluster of settlements by poulation change, II.

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

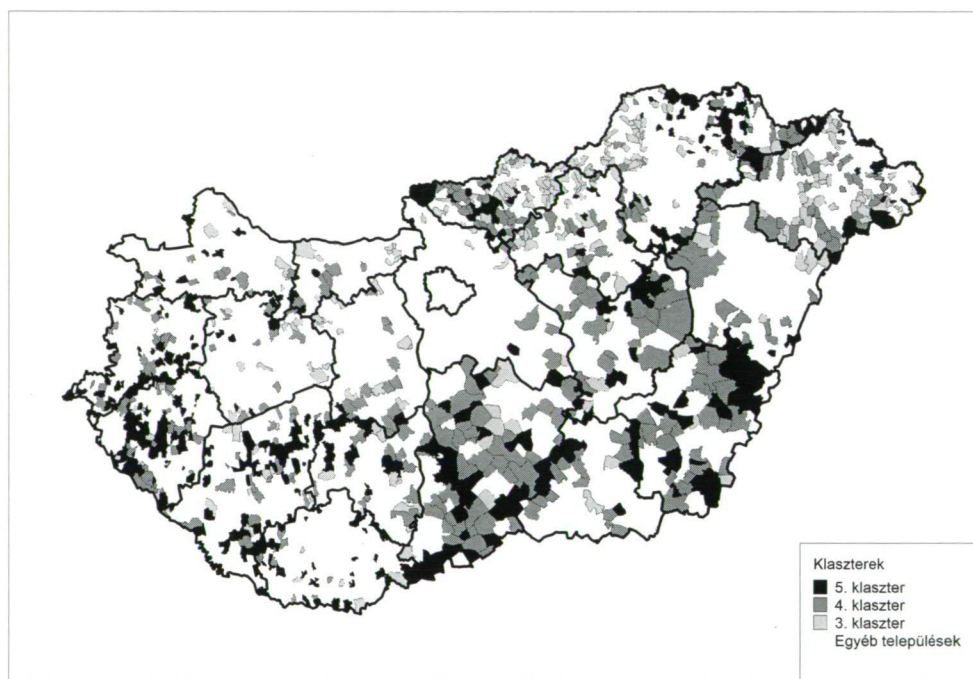
Az 5. klaszter települései csak 1910-1949 között mutattak átlag feletti dinamikát, azóta folyamatosan, gyorsan fogy a népességük, 1970-1990 között e csoport volt a leggyorsabban fogyó. Csaknem 450 apró- és részben kistalva tartozik ide, legnagyobb koncentrációik a Cserehátban, a Zempléni-hegységben, Szatmárban, Biharban, a Bácskában, a Külső-Somogyban, Közép-Zalában és Dél-Vasban vannak (3. ábra). Az ország abszolút perifériáin a 9. klaszterrel együtt e típus a domináns.

A 3. és 4. klaszter települési sok tekintetben hasonlóknak tűnnek, a kezdeti dinamikus állapotot átlag körüli, átlag alatti időszakok követik. Az alapvető különbség az 1949-1970 közötti időszak, ekkor a 3. klaszter települései még erőteljes dinamikát mutatnak, a 4. klaszterben viszont kicsivel átlag alattiak az értékek. A 3. klaszter 250 településének zöme Észak-Magyarországon és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, de vannak köztük a Dunántúli-középhegységben is. Elsősorban ipari települések, illetve olyanok, ahol a természetes szaporodás még bőven ellensúlyozta az 1950-es, 1960-as évek elvándorlását. Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ez a legfőbb típus. A 4. klaszter települései Pest és Komárom-Esztergom megye kivételével mindenhol előfordulnak, de legnagyobb számban az Alföldön (Kiskunság, Nagy-kunság, Tisza-mente, Szabolcs) vannak jelen. Mint ahogy a népességszám-változási dinamikájukat tekintve, fejlettség terén is átlagos, kevéssel átlag alatti településekről van szó.

3. ábra: A települések népességszám-változás szerinti klaszterei, III.

Figure 3. Cluster of settlements by population change, III.

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Néhány megye esetében van, vagy vannak domináns településtípusok, így Pest megyében a 2., Baranya, Tolna, Vas és Veszprém megyékben a 9. klaszter, Nógrádban a 3. klaszter, Bács-Kiskun és Békés megyékben a 4. és 5. klaszter, Somogyban és Zalában az 5. és 9. klaszter, Fejérben pedig a 2. és 8. klaszterek. Más megyékben ugyanakkor (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar) nincsenek domináns típusok, sok klaszter van jelen viszonylag nagy településszámmal (3. táblázat).

3. táblázat: A klaszterek megoszlása megyénként
Table 3. Distribution of clusters by counties

Megye	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Össze-
BDP	1										1
BAR	15	3	5	9	34	20	43	23	100	49	301
BKK	7	6	7	42	31	6	11	1	5	3	119
BEK	6		3	21	26		7		10	2	75
BAZ	46	30	53	25	59	40	38	16	41	10	358
CSN	2	3	3	14	7	8	10	4	7	2	60
FEJ	6	24	10	12	3	5	4	28	2	14	108
GMS	14	23	4	10	13	24	20	20	33	22	183
HBH	7	10	5	16	12	16	3	2	5	6	82
HEV	17	3	21	17	7	14	17	10	8	7	121
KOE	14	17	10	5	3	3	6	13	2	3	76
NOG	19	6	37	25	21	3	6	7	4	3	131
PST	8	96	5	5	7	19	3	39	2	3	187
SOM	13	8	11	21	51	10	19	14	74	24	245
SSB	20	26	46	40	23	45	14	2	9	4	229
JNS	9	2	3	22	13	7	5	2	10	5	78
TOL	4	1	8	12	13	1	23	4	31	12	109
VAS	6	9	3	18	38	24	18	9	68	23	216
VES	14	18	15	11	10	7	32	17	67	26	217
ZAL	8	6	9	23	73	24	15	7	74	19	258
Össze-	236	291	258	348	444	276	294	218	552	237	3154

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

A településnagyság-kategóriák klaszterenkénti megoszlását tekintve a két legdinamikusabb klaszter (1. és 2.) átlagos településnagysága a legnagyobb, sőt csak e két klaszter van az országos átlag (3151 fő) felett (4. táblázat). A

9. klaszter kifejezetten aprófalvas, de az 5., 7. és 10. klaszterben is dominálnak az apró- és kisfalvak. Az 50.000 fősnél népesebb települések zöme az 1. klaszter tagja, csak Kecskemét, Nyíregyháza és Érd van a 2., Sopron pedig a 8. klaszterben. 10 ezer fő felett még mindig az 1. klaszter a legnagyobb, de már a 2. klaszter is megjelenik nagyobb elemszámmal. 15 ezer fősnél népesebb településeink közül a nem dinamikus típusokban (1., 2., 6., 8. klaszterek) csak Hódmezővásárhely (7), Makó (7), Karcag (4), Békés (4), Mezőtúr (7), Csongrád (7), Szarvas (7) és Sátoraljaújhely (7) található, az utolsó kivételével alföldi mezővárosok. A legkevésbé dinamikus 9. és 10. klaszter legnagyobb települései Battonya, Öcsöd, Csanádpalota, illetve Dunaföldvár és Jászládány. 500 és 5.000 fő között igen sok klaszterben oszlanak meg települések, különösen igaz ez az 500-1.000 fő közötti kategóriára, ahol hét klaszterben is megközelítőleg ugyanannyi település van. Az aprófalvak zöme a rosszabb vagy átlagos klaszterekben található, de a 6. klaszterben 67, a 8.-ban 12, az 1.-ben 8, a 2.-ban pedig öt aprófalva is található. Az 1. klaszterben többek között Répáshuta, Parádsasvár, Mosonudvar, Füzerkomlós és a 200 fő alatti Kistapolca aprófalvak, a legjobb mutatókkal rendelkező 2. klaszterben pedig a Veszprém megyei Királyszentistván, Lovas, Paloznak, Vinár és a Győr-Moson-Sopron megyei Tarjánpuszta.

4. táblázat: A klaszterek megoszlása településnagyság-kategóriánként

Table 4. Distribution of clusters by population-size categories

Nagyságkategoría	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Összesen
50E felett	15	3						1			19
20E-50E	26	10		2			2	2			42
10E-20E	35	27	2	4			7	6			81
5E-10E	26	45	4	32	1	4	6	15	1	2	136
2E-5E	58	109	46	81	22	42	30	60	7	17	472
1000-2000	53	72	81	112	54	78	54	74	22	40	640
500-1000	15	20	78	78	84	85	84	48	74	73	639
200-500	7	5	40	37	16	59	94	12	23	71	723
100-200	1		6	2	70	6	14		11	31	249
100 alatt			1		47	2	3		97	3	153
Összesen	236	291	258	348	44	276	294	218	55	237	3154
Átlagos népes-	2087	598	144	222	59	124	161	293	36	848	3151

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Érdekes csoportosítás lehet a települések dinamika szerinti csoportosításának és a jelen klasztereknek a kombinációja. Több korábbi tanulmányban is ismertetett beosztás alapján a településeket dinamika alapján funkcionális városokra és falvakra osztottuk, ezen belül négy-négy kategória került kialakításra: a városok esetében Budapest, nagy-, közép-, és kisvárosok, a nem városoknál pedig Budapest, illetve a vidéki nagyvárosok szuburbán települései, kiemelt turisztikai települések és az egyéb vidéki települések, közöttük számos városi jogállású településsel (Bajmócy–Györki 2012). Mivel a jelen tanulmány alapjául szolgáló klaszterbeosztás is részben hasonló elvek alapján készült, így várható, hogy szoros összefüggés adódik a két tipizálás között.

A nagy- és középvárosok zöme az 1. klaszterbe tartozik, a korábban említett Nyíregyháza és Kecskemét (2. klaszter), Sopron (8. klaszter) mellett Eger a 6., Salgótarján pedig a 3. klaszter tagja (5. táblázat). A középvárosoknál megjelenik a 4. és a 7. klaszter is, a kisvárosoknál pedig a 9. klaszter kivételével mindegyik. Budapest szuburbán települései között a 2. klaszter dominál, de a 8. és a 6. is megjelenik. A vidéki szuburbán települések szórtabbak, de itt is a 2. és a 8. klaszter dominál és jelentős még a 6. és a 10. is. E négy klaszter népességszám-változási értékei a legkedvezőbbek 1990-2011 között.

5. táblázat. A klaszterek megoszlása településtípusonként

Table 5: Distribution of clusters by settlement types

Típus	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Összesen
Budapest	1										1
Nagyváros	16	2	1			1		1			21
Középváros	31	3		1			4	3			42
Kisváros	59	8	3	21	1	1	10	13		1	117
Budapest szubur-	3	97	1	3		16	2	42		5	169
Vidéki szuburbia	19	83	8	15	4	40	4	76	7	35	291
Turizmus	11	22	9	6	5	3	7	19	22	12	116
Vidék	96	76	236	302	434	215	267	64	523	184	2397
Összesen	236	291	258	348	444	276	294	218	552	237	3154

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

A turisztikai települések között a dinamikus 1., 2. és 8. klaszter mellett szép számmal vannak települések a legkevésbé dinamikus 9. és 10. klaszterekből is (Sarud, Poroszló, Tiszanána, Nagyvázsöny, Kapolcs, Köveskál, Dörgicse, Salföld), mutatván, hogy a turisztikai jelleg nem minden esetben

ellegendő a népességszám növekedéshez. A vidéki települések adják az összes település mintegy háromnegyedét, így nem meglepő, hogy minden klaszterben szép számmal vannak jelen. A 2. (Budapest szuburbia) és a 8. (vidéki szuburbia) kivételével mindegyik klaszterben a vidéki települések vannak a legtöbben. Azonban amíg a 2. klaszter településeinek 26, a 8. klaszter 29, az 1. klaszter 41%-a vidéki, addig a 4. klaszterben 87%, a 3. és 7. klaszterben 91, a 9.-ben 95, az 5. klaszterben pedig 98% a vidéki települések aránya, alátámasztva a dinamikus és nem dinamikus klaszterek beosztását.

4. Összefoglalás

A hazai települések népességszám-változásának útjait számos tényező határozta meg az elmúlt egy évszázad során. E tényezők településmérettől, fekvéstől, funkciótól, etnikai szerkezettől függően változnak, így igen változatos népesedési utak figyelhetők meg. Az 1910-1949, 1949-1970, 1970-1990, 1990-2011 közötti népességszám változások alapján létrehozott klaszterek területileg, népességnagyság és településtípus alapján is igen változatosak, bár számos jól magyarázható tendencia kivehető. A nagyvárosok és szuburban települések elsősorban a dinamikus, az aprófalvak, illetve a vidéki települések a kevésbé dinamikus klaszterekben felülreprezentáltak. Ugyanakkor összefüggő, ugyanolyan klaszterekből álló területi tömbök alig találhatók az országban (Budapesti agglomeráció, Hetés, Göcsej, Kelet-Nógrád, Bihar). A kép tehát csak látszólag egyszerű, valójában számos lokális tényező befolyásolta, befolyásolja a települések útjait.

Felhasznált irodalom

- Bajmócy Péter (1999): Kistérségek népességváltozási tendenciái Magyarországon. In: Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál. JATE Gazdaságföldrajzi Tanszék, Szeged. pp. 57-77.
- Bajmócy Péter – Balogh András (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. In: Földrajzi Értesítő 2002 3-4. pp. 385-405.
- Bajmócy Péter (2010): Urbanization and inner migration trend sin Hungary after 1990. In: Geographica Timisiensis 2010/1. pp 22-31.
- Bajmócy Péter - Györki Andrea (2012): A szuburbanizáció virágkora és hanyatlása Magyarországon. In: Településföldrajzi Tanulmányok 2012/2, pp 1-17.
- Bajmócy Péter – Hosszú Szilvia - Dudás Renáta - Fekete György (2012): Urbanizációs trendek a rendszerváltozás utáni Magyarországon. In: Pál Viktor (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. pp. 95-110.

- Beluszky Pál (2004): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 568 p.
- Beluszky Pál - Sikos T Tamás (1982): Magyarország falutípusai. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 167 p. (Elmélet-módszer-gyakorlat; 25.)
- Beluszky Pál - Sikos T Tamás (2007): Változó falvaink. (Magyarország falutípusai az ezredfordulón). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 459 p.
- Tóth József (1977): Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön. Földrajzi Tanulmányok 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 142 p.

Összefoglaló

Az elmúlt évtizedek hazai települési folyamatait számos tényező befolyásolta. A természetes szaporodás időbeli és térbeli különbségei, az urbanizáció különböző szakaszai (urbanizáció, szuburbanizáció), a nemzetközi migráció spontán és kényszerített elemei, a belső vándorlások, a gazdasági szerkezet átalakulása mind különböző módon hatottak településeink népességszámára. Kiderült, hogy alapvetően egyedi települési utak jellemzőek, ugyanakkor a településnagyság, az urbanizációs ciklusok és a település jellege alapvetően befolyásolja a népességszám-változást. Területileg összefüggő, homogén csoportok azonban csak néhány esetben jellemzőek. Mindezt egyszerű matematikai-statisztikai módszerekkel, illetve a népesedési trendek szerinti településtípusokat klaszteranalízis segítségével határoztuk meg. A klaszterezés alapját az egyes időintervallumok (1910-1949, 1949-1970, 1970-1990, 1990-2011) népességszám-változási értékei adják.

Kulcsszavak: magyarországi települések, népességszám-változás